

vě, že stojím uprostřed mezi tímto jednotlivým a obecným, že tedy zaujímám prostřední postavení (inter-esse), člověkem nejsem v tom smyslu, že jím nejsem dokonale či ideálně, nýbrž tak, že toto určení realizuji.²⁸

Kierkegaardovo rozumnění člověku jako by se zrcadlilo v Schelerově textu *K ideji člověka*. Paradoxní je, že pozice, kterou reviduje v *Postavení člověka* v kosmu mohla by sloužit jako obhajoba proti kritice, které ho podrobuje Gehlen: „Nemocné zvíře, zvíře mající rozum a užívající nástroje – bezpochyby velice ošklivá věc – se stane okamžitě krásným, velikým a ušlechtilým, vidíme-li, že je tou samou věcí, která jest, či může být bytostí, jež touto svou činností (která poměřována schopností *udržet se při životě* a jejími cíli vypadá tak směšně) veškerý život a v rámci něho i sebe samu transcenduje. Člověk je v tomto zcela novém smyslu intencí a gestem *transcendence* samé, je bytostí, jež se modlí a hledá Boha.“²⁹

Scheler v celém textu především zkoumá možnost definovatelnosti člověka, dospívá však k dialektice určení, které jsme sledovali u Kierkegaarda: „Dosa- vadní nauky o člověku se mylily v tom, že mezi život a Boha chtěly vsunout ještě jednu pevnou pozici, něco co do bytnosti definovatelného: člověka. Ale tato pozice neexistuje a k povaze člověk náleží právě tato nedefinovatelnost. Je jedi- ně tímto *mezi, hranicí, přechodem, projevem Boha* v životě a věčným spěním života *nad* sebe sama. *Definovatelný člověk by neměl žádný význam*. [proložil J. M.].“^{30 31}

²⁸ U Kierkegaarda se tato motivika objevuje především v Konečném nevědeckém dodatku – srv. Kierkegaard, Sören: *Gesammelte Werke*, Band 7., s. 104. aj.

²⁹ Scheler, Max: *Abhandlungen und Aufsätze*, Erster Band, s. 346.

³⁰ Tamt., 347n. Zde se smysl lidství podle Schelera ukazuje právě v přecházení, v přemostování mezi pozicí přírody a Boha. „Das Feuer, die Leidenschaft über sich hinaus – heisse das Ziel *Übermensch* oder *Gott* – das ist seine einzige wahre *Menschlichkeit*.“ Tamt., s. 365n.

³¹ Tato studie vznikla při plnění grantového projektu GA UK č. 105207 a zároveň v rámci Speci- fického výzkumu Fakulty humanitních studií UK.

K ANTROPOLOGICKÉ STUDI LEOPOLDA POSPÍŠILA O MARXISMU*

Zdeněk R. Nešpor (UK FHS a SOU AV ČR)

Summary:

Marxism as a philosophy of history, as well as an actual social program, has been of interest to humanities and social scientists since its emergence until today; for some it has become subject of criticism or rather menace of dangerous social changes, while others praised it as the only adequate understanding of hidden driving forces in history or at least as the most fitting explanation of social relationships in the framework of modern industrial society. In this connection, it is interesting to note that one of the first really scientific critiques of Marxism was written by T. G. Masaryk; it was in a time when “decent” academic society did not want to be bothered with Marxism because they considered it to be a priori “perverse” ideology useful, at most, to mobilize (unwillingly) the masses. Despite deepening social importance of Marxism that fortunately did not lead to its prevailing, this historical–philosophical theory served more as a leading ideological tool than tool for critical analysis. After the war, new disciplines appeared, such as Marxist historiography, sociology, or even theology, whose influence can be observed on all more distinct personalities of modern social sciences and humanities, while very few were ready to subject this “arm–chair Marxism” to proper critique. Marxist thinking effected not just politics and the public domain, but became also an inherent part of academic discourse, at least by the protest counter–culture at the end on 1960s. Its power among students in revolutionary France of 1968 – and at the same time the way the ideological Marxism was accepted – was expressed aptly by the postulate saying that it is better to be wrong with (Marxist) Sartre than to be right with (rightist) Aron.

* Edice Pospíšilovy studie vznikla v rámci grantu GA AV č. A700280701 Česká sociologie nábo- ženství v mezinárodním a interdisciplinárním kontextu; editor za tuto podporu děkuje.

Skeptics whose numbers were on the decrease, could derive their hope only from the notion of actual weakness and economic inefficiency of the Soviet governed world. However, there was a paradox highlighted in one of the essays by the Jewish writer Ephraim Kishon – while in the communist countries, belief in Marxism faded fast, in the West, it was (especially among intellectuals) unprecedentedly alive. It must be said that the Czech exiles who escaped the communist regime’s “achievements” – part of them left after February 1948, others at the end of 1960s, and than in 1980s – have not contributed much to this discussion. If they joined the fight against real socialist regimes at all, they mostly criticized their actual social and political practices, persecution of “dissidents” or of entirely innocent victims and other crimes that had nothing to do with the classless society ideal. Only very few attempted to look critically at the actual ideological foundations of socialism that was considered to be the scientific world view and subject it to a standard scientific critique. One of the few theoretical critics of Marxism was economist Josef Macek, another was anthropologist Leopold Pospíšil. In both of these cases it is important that these authors characterized Marxism as type of belief, religion with its rituals, prophets and canonic literature, keepers of dogma and trials of heretics. They would equally grumble against any other introduction of unscientific methods and postulates into scientific thinking, they also had to criticize not just the Marxist social practice, but also its foundations and the manner its modern dogmatic followers handled this originally interesting theory. This alone would be a sufficient reason to introduce the ageless Pospíšil’s study to a wider Czech public. However, it is not the only reason. After 1989, certain vulgar critique of Marxism took place in this country, but unfortunately only few extended their efforts to really refute this dangerous ideology. Author of the bellow published study is Leopold Jaroslav Pospíšil, born in Olomouc in April 26, 1923. After graduation from local high school, he left to study first medicine in Olomouc and then law at the Charles University in Prague. However, shortly before his graduation in 1948 he emigrated, because he was rightly afraid of persecution due to his rural origin and his political opinions. He was shortly employed as an agricultural worker in American mid-west. However, he was attracted to social sciences and he soon gave up farming and went to study sociology in Salem, social anthropology at a university in Eugene, Oregon, and thanks to his outstanding scholastic achievements he received a stipend to do his Ph.D. at Yale University in New Haven, where he graduated in 1956. During his anthropological studies and after his grad-

uation, when he also started to lecture at this prestigious university, he undertook field research of Arizona Hopi Indians and Papuans of New Guinea. His research in Oceania focused primarily on the local legal systems and he became such a celebrity that in 1965 he was awarded a tenure at Yale University and became the Director of Peabody Museum of Natural History in New Haven.

Marxismus jako filozofie dějin i aktuální sociální program zaměstnává humanitní a sociální vědce od svého vzniku dodnes; pro některé se stal předmětem kritiky nebo spíš strašákem nebezpečných sociálních změn, zatímco jiní jej vychvalovali jako jediné adekvátní porozumění skrytým hybným silám v dějinách nebo přinejmenším jako nejvýstižnější uchopení sociálních vztahů v rámci moderní průmyslové společnosti. V této souvislosti není bez zajímavosti, že jednu z prvních skutečně vědeckých kritik marxismu podal T. G. Masaryk;¹ stalo se tak ještě v dobách, kdy se „slušná“ akademická společnost marxismem nehodlala zatěžovat, protože jej *a priori* považovala za „zvrhlou“ ideologii hodící se nanejvýš k (nechtěné) mobilizaci mas. Situace se však měla brzy změnit; ne-li sociální změny ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století, pak hrůzy první světové války a velká krize na přelomu dvacátých a třicátých let spolu s vnějšně nahlíženými úspěchy budování socialismu v Sovětském Rusku vedly k tomu, že se marxistické myšlenky stávaly přitažlivé pro stále větší část evropské veřejnosti. Pravda, objevili se „škarohlídi“, kteří tvrdili, že situace v Rusku není zdaleka tak růžová, jak ji líčila tamní propaganda,² značná část evropských intelektuálů se však pro utopii „nejspravedlivějšího světového řádu“ docela nadchla. K tomu ještě přispěla nová světová válka, již by protihitlerovská koalice nevyhrála bez pomoci Sovětského svazu, která zároveň „odhalovala“ nehumánní imperialismus kapitalistického světa.

Ve velké části západní Evropy došlo k posílení nebo i vítězství socialistických a komunistických stran, zatímco v nově konstituovaném sovětském bloku mělo toto vítězství pachutí přímé ruské hegemonie (i tak však velká část Čechů, Slováků, Maďarů, Poláků a dalších postižených socializační vývoj vítala

¹ Masaryk, Tomáš G.: Otázka sociální. Základy marxismu filosofické a sociologické. J. Laichter, Praha 1898; rozšířené německé vydání Týž: Die philosophischen und soziologischen Grundlagen des Marxismus. Konegen, Wien 1899; k významu Otázky sociální nejnověji Opat, Jaroslav: Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes. Ústav T. G. Masaryka, Praha 2003, s. 135–151.

² Např. Gide, André: Retour de l’U. S. S. R. Gallimard, Paris 1936 (česky: Návrat ze Sovětského svazu. Družstevní práce, Praha 1936); k tomu srov. komunistickou kritiku Neumann, Stanislav Kostka: Antigide aneb optimismus bez pověr a iluzí. F. Nedvěd, Praha 1937.

– v Maďarsku do roku 1956, v Československu do srpna 1968). Z druhé strany železné opony však situace nevypadala tak špatně; stejně jako se západoevropské vlády doslova předháněly v socializačních programech, aby zabránily úplnému vítězství komunistů vedených z Moskvy (jedinou alternativou k demokracii a socialismu přitom byly autoritářské režimy), rostla skutečná sociální akceptace marxistických myšlenek. Paradoxně ne tolik v širších lidových vrstvách, s výjimkou všude spíše okrajových přesvědčených komunistů, jako mezi intelektuály; jak si (s hrůzou) uvědomil francouzský filozof a politolog R. Aron, marxismus se stal „opiem intelektuálů“.³

Přes rozšiřující se sociální význam marxismu, který naštěstí nevedl k jeho převládnutí, nicméně tato historicko-filozofická teorie sloužila spíše jako vůdčí ideový nástroj než jako předmět kritické analýzy. V poválečném období se objevila například marxistická historiografie,⁴ sociologie,⁵ nebo i teologie,⁶ jejichž vliv bylo možné pozorovat mezi všemi výraznějšími postavami moderních sociálních a humanitních věd, zatímco jen málokdo byl ochoten tento „salonní marxismus“ podrobit řádné kritice. Marxistické uvažování nezasáhlo jen do politiky a veřejné sféry, ale stalo se i inherentní součástí akademického diskursu, přinejmenším od protestní kontrakultury konce šedesátých let. Jeho sílu mezi studenty v revoluční Francii roku 1968 – a zároveň i formu, jíž byl ideologický marxismus přijímán – pregnančně vyjadřoval postulát, že je lepší mýlit se s (marxistou) Sartrem, než mít pravdu s (pravičkem) Aronem.⁷ Skeptikům, jejichž řady řídly, mohla dodávat naději pouze představa o faktické slabosti a ekonomické nevykonnosti sověty řízeného světa. Nastala ovšem paradox-

³ Aron, Raymond: *Opium intelektuálů*. Mladá fronta, Praha 2001.

⁴ Ve Francii A. Mathiez a A. Soboul, v Itálii C. Ginzburg, ve Spojeném království M. Dobb, C. Hill, R. Hilton, E. Hobsbawm, E. P. Thompson ad. K marxistickému dějepiscetví viz Iggers, Georg G.: *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. NLN, Praha 2002, s. 76–90; Middel, Matthias: „Marxistische Geschichtswissenschaft.“ Pp. 69–82 in Eibach, Joachim – Lottes, Günther (eds.): *Kompass der Geschichtswissenschaft*. Vanderhoeck & Ruprecht, Göttingen 2002.

⁵ Frankfurtská škola, později část tzv. nové levice (F. Fanon, R. Debray, z umírněnějších C. W. Mills, I. L. Horowitz), ve Francii L. Althusser, D. Lecourt, M. Merleau-Ponty; bez inspirace Marxovým dílem si však nelze představit ani americký sociální konstruktivismus (P. L. Berger, T. Luckmann), W. Benjamin a celou řadu dalších moderních sociologů. K marxistické sociologii viz *Velký sociologický slovník*. Karolinum, Praha 1996, s. 678–680; Baranski, Zygmunt G. – Short, John R. (eds.): *Developing Contemporary Marxism*. Macmillan, London 1985; Garaudy, Roger: *Marxismus 20. století*. Svoboda, Praha 1968; Kouvelakis, Eustache: *Dictionnaire Marx contemporain*. PUF, Paris 2001.

⁶ Především teologie osvobození v Latinské Americe i jinde ve světě, ve Francii a Španělsku hnutí tzv. dělnických kněží, v protestantských zemích návrat křesťanského socialismu; Smolik, Josef: *Současné pokusy o interpretaci evangelia*. ISE, Praha 1993, s. 116–120; Cort, John C.: *Christian Socialism*. An Informal History. Orbis, Maryknoll 1988.

⁷ Aron, R.: *Opium intelektuálů*, s. 350.

ní situace, již v jednom eseji zdůraznil židovský spisovatel Ephraim Kishon – zatímco v komunistických zemích víra v marxismus rychle upadala, na Západě měla (hlavně mezi intelektuály) nebyvalou životnost. Když L. Pospíšil v Krakově v roce 1988 přednášel svoji empirickou kritiku marxismu, očekával polemiky ze strany marxistických dogmatiků, ale nedočkal se jich. V Polsku už tehdy marxismus neměl žádné skutečné stoupence, o to víc jich bylo (a dodnes je) ve svobodném světě, který jeho skutečné uplatňování nikdy nepoznal.⁸

Tento ideologický vliv marxismu však naštěstí netrval příliš dlouho. Jednak se začalo ukazovat, že život v údajně socialistických nebo komunistických zemích má k utopickému ideálu daleko,⁹ což dostatečně odradilo masy spokojené s dosavadním přínosem programů *welfare state*, a kritičtější nakonec začali být i intelektuálové a další názoroví vůdci. Někomu možná zůstal jeho ideál, uskutečnitelný pouze s „jinými, lepšími lidmi“, zatímco ostatní začali vážně uvažovat nad tím, zda vůbec marxismus ob stojí jako filozofie dějin. Velkou úlohu v tomto procesu uvědomění hráli emigranti ze střední a východní Evropy, jejichž přímé zkušenosti s „marxismem v praxi“ zpochybňovaly víru racionálně uvažujících, stejně jako otevřeně imperialistické tendence Sovětského svazu a neúspěch implantované ideologie v dekolonializovaných zemích Třetího světa. Mezi nejznámější teoretické kritiky marxismu se zařadil třeba Sir Karl R. Popper.¹⁰

Nutno říci, že čeští exulanti přechající před „výdobytky“ komunistického režimu – část z nich odešla hned po únoru 1948, další koncem šedesátých let a potom v letech osmdesátých – k této diskusi příliš nepřispěli. I pokud se zapojili do boje proti reálné socialistickým režimům, většinou kritizovali jejich aktuální sociální a politickou praxi, pronásledování „jinověrců“ nebo i docela neviných obětí a další zločiny, které měly k ideálu beztrždní společnosti daleko. Mnohem méně se jich pokusilo kritickým očima podívat na sám ideový základ socialismu, který se považoval za vědecký světový názor, a podrobit jej standardní vědecké kritice. Jedním z nemnoha teoretických kritiků marxismu byl ekonom Josef Macek,¹¹ dalším antropolog Leopold Pospíšil,¹² v obou případech

⁸ Hrubý, Petr – Kosatík, Pavel – Pousta, Zdeněk (eds.): *Rozchod. Rozhovory s českými pounorovými exulanty*. UK, Praha 2006, s. 204.

⁹ Příkladem mohou být svědectví uprchlých někdejších vůdčích představitelů komunistických stran, především Djilas, Milovan: *The New Class. An Analysis of the Communist System*. F. A. Praeger, New York 1957; nejdůležitějším příspěvkem z českého (a současně ruského) prostředí se staly v roce 1982 vydané paměti Kolman, Arnošt: *Zaslepená generace. Paměti starého bolševika*. Host, Brno 2005.

¹⁰ Popper, Karl R.: *Bída historicismu*. Oikymen, Praha 2000.

¹¹ Macek, Josef: *Essay on the Impact of Marxism*. University of Pittsburg Press, Pittsburg 1955 (česky vyšlo pod názvem *Dědictví komunismu* v *Acta Universitatis Carolinae – Oeconomica* 2/1991).

¹² Následující text je první domácí publikací studie, jež vyšla česky v časopise SVU *Proměny* 21,

je přitom významné, že tito autoři marxismus charakterizovali jako svého druhu víru, náboženství které mělo i své rituály, proroky a kanonickou literaturu, strážce dogmatu a procesy s heretiky. Stejně jako by bývali brojili proti jakémukoli jinému zavlékání nevědeckých metod a postulátů do vědeckého myšlení,¹³ museli kritizovat nejen sociální praxi marxismu, ale i sama jeho východiska a způsob, jakým s původně nenezajímavou teorií zacházeli její moderní dogmatictí stoupenci.

Již to by bylo dostatečným důvodem, aby se s nestárnoucí Pospíšilovou studií mohla seznámit širší česká veřejnost. Není to však důvod jediný. Po roce 1989 totiž u nás sice proběhla jakási vulgární kritika marxismu, ale bohužel málokdo si dal tu práci, aby tuto nebezpečnou ideologii skutečně vyvrátil. Praktickým důsledkem se stalo bujení nejrůznějších neomarxistických názorů, nemluvě už o veřejném působení KSČM a praxi velmi bezbolestné transformace našich společenských věd.¹⁴ I když od napsání tohoto textu uplynulo bezmála čtvrt století a zcela se změnilo světové rozložení mezinárodních politických sil i ideologií,¹⁵ ukazuje se, že jde o příspěvek v lecčems stále aktuální; jak vizionářsky napsal jeden z představitelů československého exilu, „Pospíšilova ‚Kritika Marxismu...‘ si zaslouží, aby se jednou stala povinným studiem na českých a slovenských univerzitách.“ Svobodné podmínky po pádu komunistického režimu umožňují, aby se tak skutečně stalo – a zároveň aby si zbývající stoupenci nejrůznějších verzí marxismu, případně na něj návazných proudů v sociálních vědách,¹⁶ uvědomili, zda skutečně jde o relevantní vědeckou hypo-

1984, 1: 44–59. Téhož roku studie vyšla i v *Hlasateli* a později byla přeložena do polštiny, kde obíhala jako samizdat.

¹³ Srov. Macek, Josef: *How Do We Think? Survey of the Ways of Reasoning*. Ed. V. Benáček. Karolinum, Praha 2006.

¹⁴ Večerník, Jiří: „Výzkum společenské transformace a česká sociologie.“ *Sociologický časopis/ Czech Sociological Review* 38, 2002, 1–2, s. 55–77; Nešpor, Zdeněk R.: „Ideologie, rétorika a realita české transformace jako sociologický problém.“ Pp. 19–24 in Nešpor, Zdeněk R. – Večerník, Jiří (eds.): *Socioekonomické hodnoty, politiky a instituce v období vstupu České republiky do Evropské unie*. SOU AV ČR, Praha 2006.

¹⁵ Např. marxistický redukcionismus byl „nahrazen“ jiným, neméně nebezpečným – neoliberální implicitně náboženskou vírou v demokracii západního typu, automatický chod ekonomických vazeb a institucí atd. K tomu viz Gray, John: *Kacířství*. Eseje proti pokroku a jiným iluzím. Argo, Praha 2006.

¹⁶ Podle amerického sociologa P. L. Bergera to jsou všichni, kdo opakují „mantru, třída, rasa, gender“ ... dělnickou třídu nahrazují jiné kategorie údajných obětí, mezi nimi zejména lid rozvojových společností, jak ho charakterizují teorie neoimperialismu ... ‚Rasa‘ a ‚gender‘ samozřejmě odkazují k pestré směsici kategorií k označení obětí diskriminace – k rasovým a etnickým menšinám, ženám, gayům a lesbičkám (v poslední době se k nim přidávají také transvestité a transsexuálové – člověku někdy vrtá hlavou, je-li takových lidí vůbec dost na to, aby mohli tvořit věrohodnou skupinu obětí). ... Jak lze bohatě doložit, tato konkrétní ideologie se svou ohlupující mantrou navíc převládla nejen v podstatné

tézu, nebo o ideologii, která nese rysy implicitního náboženství a s vědeckým poznáním má máloco společného.¹⁷

Autor níže publikované studie **Leopold Jaroslav Pospíšil**¹⁸ se narodil 26. dubna 1923 v Olomouci a po maturitě na tamním gymnáziu odešel studovat nejprve medicínu do Olomouce a pak práva na UK v Praze. Těsně před ukončením studia však v roce 1948 emigroval, protože se díky svému selskému původu i politickým názorům oprávněně obával perzekuce, nakrátko zakotvil jako pracovník v zemědělství na americkém středozápadě. Táhl jej však studium sociálních věd, takže brzy dal farmářství v ale a vystudoval sociologii v Salemu, sociální antropologii na univerzitě v oregonském Eugene a díky vynikajícímu prospěchu získal stipendium k doktorskému studiu na Yaleově univerzitě v New Havenu, jež dokončil v roce 1956. Během svých antropologických studií a po nich, kdy na této prestižní univerzitě začal také přednášet, prováděl terénní výzkumy mezi arizonskými indiány Hopi a mezi Papuánci na Nové Guineji. Výzkumy v Oceánii, kde studoval především místní právní systémy, mu přinesly takovou proslulost, že v roce 1965 získal řádnou profesuru na Yaleově univerzitě a současně se stal ředitelem new havenského Peabodyho muzea přírodní historie. Kromě trvalého zájmu o Papuánce, z nějž Pospíšil výtěžil materiál pro svá nejvýznamnější díla, se později věnoval také aljašským Eskymákům a tyrolským venkovanům v údolí Obernberg, u nichž zkoumal mj. ovlivněnost společnosti moderním turismem. Jako hostující profesor přednášel na řadě světových univerzit, po roce 1989 příležitostně i na své pražské *alma mater*. Z jeho díla jsou významné především monografie spojující zkušenosti z terénního výzkumu s teoretickou prací na antropologii práva a ekonomické antropologii: *Kapauku Papuans and their Law* (1958), *Kapauku Papuan Economy* (1963), *The Kapauku Papuans of West New Guinea* (1963), *Anthropology of Law* (1971), *Ethnology of Law* (1978), *Obernberg. A Qualitative Analysis of a Peasant Tirolean Economy* (1996). Českým čtenářům je prozatím k dispozici překlad *Etnologie práva* (Set out, Praha 1997) a Pospíšilových studií o kultuře a náboženství a magii (*Český lid* 80, 1993 – suplement).

části sociologie, ale i v řadě ostatních sociálních věd.“ Berger, Peter L.: *Pozvání do sociologie. Humanistická perspektiva*. Barrister & Principal, Brno 2003, s. 180–181.

¹⁷ Nešpor, Zdeněk R. – Lužný, Dušan: *Úvod do sociologie náboženství*. Portál, Praha 2007, s. 117–126.

¹⁸ Základní biografické údaje o L. Pospíšilovi a zároveň jeho svěží reflexi vlastní životní dráhy ve složitých souvislostech středoevropských a potom amerických dějin druhé poloviny 20. století českému čtenáři poskytuje rozhovor publikovaný v Hrubý, P. – Kosatík, P. – Poustka, Z.: *Rozchod*, s. 187–207.